

Eylem Antropolojisinin Bileşenleri Olarak ÇED ve SED

Urungu Akgül *

Özet:

Sosyal Etki Değerlendirmesi (SED) ve Çevresel Etki Değerlendirmesinin (ÇED) öncelikli amacı, dezavantajlı gruplar için, onların yenilenebilir kaynaklarını korumak suretiyle, geçim kaynaklarının sürdürülebilirliğini sağlamaktır. İkinci olarak, fayda, tüm paydaşlar için maksimize edilmelidir. Bu iki yönlü bakış açısı, ancak iki farklı fakat karşılıklı ilişki içinde olan alanın ilkeleri birlikte değerlendirildiğinde mümkündür.

Anahtar Kelimeler: *Çevresel etki değerlendirme, sosyal etki değerlendirme EIA and SIA as Components of Action Anthropology*

Abstract:

The first aim of Social Impact Assessment (SIA) and Environmental Impact Assessment (EIA) is providing sustainability of livelihoods for disadvantaged groups by saving regenerative capacities of their resources. Secondly, benefits should be maximized for all stakeholders. The two sided point of view is only possible when the principles of two different but interconnected fields were considered together.

Key Words: *Environmental impact assessment, social impact assessment*

* Dr. YYÜ Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, urungu.akgul@gmail.com

Giriş

Disiplinin yöntemleri kullanılarak sağlanan antropolojik bilginin, akademik çalışmalar ve uygulamalı çalışmalar olarak kabaca sınıflanabilecek iki kullanım alanı bulunmaktadır. Akademik dünya, kendi alanındaki çalışma disiplinini ve denetim sistematüğini işlevsel biçimde kurmuş ve sürekliliğini sağlamış durumdadır. Ancak uygulama alanı akademik ilkelere tamamen bağımsız ve çoğu zaman politik ve ekonomik kaygılar çerçevesinde şekillendiğinden, aynı disiplin ve sistematüğün bun alanda da geçerli olduğunu savlamak mümkün değildir.

Bu denetim boşluğu, uygulama alanında yürütülen faaliyetlerin, özellikle dezavantajlı grupların ekolojik sistemin kendilerine sağladığı kaynaklarla doğrudan geçim kaynaklarına ulaşımına ve geleneksel üretim tüketim ilişkilerine zarar vermesine yol açmaktadır. Oluşması kaçınılmaz görünen bu zararların, ortaya çıkmadan ön görülebilmesi, önlenmesi, önlenemiyorsa bir telafi mekanizmasının geliştirilmesi için Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Sosyal Etki Değerlendirmesi kavramları geliştirilerek uygulamaya dâhil edilmiştir.

Her iki kavramın da uygulanabilirlik kazanması, ancak o konuya özel antropolojik verinin üretimi, üretilen veri üzerinden paydaşlarla müzakere, önleme ya da telafi mekanizmalarının kurulması için ise yine antropolojik yöntemin kullanılması yoluyla mümkündür. Bu çalışmada, ÇED ve SED kavramlarının ortaya çıkışı, tarihsel gelişimi, ülkemizdeki uygulamalar ve uygulamaların yeterliliği ele alınmıştır.

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) kavramı, ilk kez Birleşik Devletler'de 1969 yılında yürürlüğe giren NEPA¹ kapsamında dünya gündemine oturmuştur. Günümüzde ÇED, gerek ABD, gerek AB ülkeleri, gerekse diğer dünya ülkelerinde halen en etkin çevre yönetim aracı olarak

¹ NEPA: National Environmental Policy Act, Ulusal Çevre Politikası Kanunu

yerini korumakta ve gün geçtikçe de bu yeri sağlamlaştırmaktadır. Türkiye’de ÇED uygulamaları, 7 Şubat 1993 tarihinden bu yana yapılmaktadır.

ÇED, ekolojik çevre üzerine dışarıdan yapılan herhangi bir müdahalenin ekosistem üzerindeki önemli etkilerinin belirlendiği ve kayıt altına alındığı bir süreçtir. Bu müdahale, belirli bir proje veya herhangi bir gelişme olabilir. ÇED, yalnızca olası etkilerin neler olabileceğini belirleyen bir saptama süreci değildir. Aynı zamanda oluşacak etkilerin nasıl ve kim tarafından bertaraf edileceğini ya da en aza indirgeneceğini belirleyen bir karar alma sürecidir ve bu süreç tek odaklı olarak yürütülemez. Karar alma mekanizmalarında mutlaka bütün paydaşların katılımı aranır. Bu karar mekanizması, yeni proje ve gelişmelerin çevreye olabilecek sürekli veya geçici potansiyel etkilerinin sosyal sonuçlarını² ve alternatif çözümlerini de içine alacak şekilde analizi ve değerlendirilmesini içermektedir.

ÇED’in Amacı ve Uygulama İlkeleri

ÇED’in amacı; sürdürülebilir kalkınma çerçevesi içinde sözü edilen anlayışa dayalı olarak, ekonomik ve sosyal gelişmeye engel olmaksızın, çevre değerlerini ekonomik politikalar karşısında korumak, planlanan bir faaliyetin yol açabileceği bütün olumsuz çevresel etkilerin önceden tespit edilip, gerekli tedbirlerin alınmasını sağlamaktır.

² Sosyal etkilerin de ÇED süreci içinde ele alınıp değerlendirilmesi yaklaşımı, kavramın ilk ortaya çıktığı dönemin anlayışını yansıtmaktadır. Türkiye’de yapılan uygulamalar da halen bu anlayışla yürütülmektedir. Ancak günümüzde sosyal etkilerin değerlendirilmesini içeren süreç, ÇED sürecinden bağımsız olarak, Sosyal Etki Değerlendirmesi SED olarak anılmakta ve gelişmiş uygulamalar bu yöntemle yapılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Kanunları ayrı bir SED sürecini zorunlu kılmamakla birlikte, uluslar arası anlaşmalar gereği, BTC projesi kapsamında da bu ikinci yöntem uygulanmıştır. SED süreci çalışmanın ilerleyen bölümünde ayrıca ele alınmıştır

ÇED sürecinin ana işlevi, ekolojik çevre üzerinde baskı oluşturacak projeler ve gelişmelerle ilgili olarak, oluşturulacak karar verme mekanizmalarının daha bütünsel, yani karara etkiyecek bütün paydaşları göz önüne alarak daha sağlıklı karar vermelerini sağlamak için, onlara projelerden kaynaklanabilecek çevresel etkileri net bir şekilde göstermektir.

ÇED, projelerle ilgili bütün ilgili tarafların bir araya geldiği ve görüş, kaygı ve önerilerini ortaya koyabildikleri demokratik ve şeffaf bir süreçtir. Paydaşlar, ortaya koydukları düşünceler, öncelikler ve çekincelerle projenin en uygun şekilde gelişimine katkı sağlarlar.

İyi işleyen bir ÇED süreci şeffaflığı korumak zorundadır. Bu yolla bütün paydaşlara danışılarak gerçekleştirilmesi istenen projeye ilişkin olabildiğince geniş çapta bilgi toplayarak, projenin uygulanması sırasında ortaya çıkabilecek olası problemler, henüz projenin tasarım aşamasında çözülebilir veya hafifletilebilir. Şeffaflık ilkesi, yalnızca sorunların bütün taraflarca açık biçimde anlaşılmasını sağlamaz. Aynı zamanda, saptanan sorunların hangi yöntemle kim tarafından çözüleceğini kapsar ve denetimin etkin olmasını garanti altına alır.

Önerilen projenin hayata geçirilmesi için geliştirilen çeşitli alternatiflerin ÇED çalışması kapsamında incelenmesi, iki yönlü bir fayda sağlar. Çevresel faydaların artması nedeniyle ekolojik çevre üzerindeki baskı azalırken, diğer yandan da projenin toplam maliyetlerini azaltabilecek başka seçenekler de sunabilir. Halkın katılım süreci ilkesinin işletilmesi sayesinde, paydaşlar, proje sahibi ve kamu kurum kuruluşları arasında güven duygusu oluşturur ve katılımcı tabiatı sayesinde de ÇED süreci, o ülkenin genel demokratik sürecine katkıda bulunur.

ÇED sürecinin katkısı üç maddede sıralanabilir:

1. Projelerin meydana getireceği olumsuz durumları, henüz tasarım aşamasında önceden görerek etkisiz hale getirilmesine ya da en aza indirgenebilmesine olanak sağlar.

2. Projelerin toplam maliyetini azaltır.

3. Karar verme mekanizmalarının oluşumu sırasında, bütün paydaşları kapsayıcı yöntemi nedeniyle, işbirliğini artırır ve demokratik ortamın oluşmasına katkıda bulunur.

ÇED süreci sekiz ana ilke üzerine bina edilmektedir:

1. Planlama süreciyle bütünleştirme: Çevresel değerlendirme süreci, çevresel konuların dikkate alınmasını sağlamayı amaçlar. Bu nedenle, projelerin planlanma sürecinden bağımsız düşünülmemeli, aksine iki süreç bütünleştirilmelidir. Olması gereken ideal bir durum, değerlendirmenin, projelerin hazırlık süreçleriyle bütünleştirilmesidir. Bu yaklaşım, projenin değişik kısımlardan sorumlu ekiplerin veya kişilerin birbirlerinin çalışmalarına etkin şekilde katılmalarını veya projeyi hazırlayanlarla değerlendirmeyi yürütenler arasında daha yakın temas ve bilgi alışverişini sağlayacaktır.

2. Mümkün olan en erken aşamada diyalog: Çevresel değerlendirme karar verme sürecinin mümkün olan en erken aşamasında uygulanmalıdır. Sürecin doğru şekilde çalışması açısından, değerlendirme verilerinin projenin hazırlanması sırasında elde olacağı şekilde bir zamanlama gereklidir. ÇED'in projeye ilişkin kritik kararlar verildikten sonra başlatılması, proje tasarımını, resmi olarak kabul edilmiş olmasa bile, değiştirilmesi zor bir hale getirmektedir.

3. Sorumluluk: Proje sahibi, proje hedefleri gerçekleştirilirken etkileri indirgemek açısından en iyi konumda bulunduğu için, ÇED Raporu hazırlamakla da sorumludur. Proje sahibi, çevresel hedeflerin gerçekleştirilmesinden sorumlu olan çevre makamlarıyla işbirliği yapmalıdır.

4. Karar verme: ÇED Raporu karar vericilere, proje teklifiyle birlikte sunulmalıdır. Yetkili makam, karar verilirken raporu da göz önünde bulundurmalıdır. Yetkili makam, teklif edilen bir plana ilişkin karar verdiği zaman, çevresel etki değerlendirme raporuna açık şekilde atıf yapmalıdır.

Siyasi irade ve bilginin doğru kullanımı etkili bir ÇED süreci için gereklidir. Aksi takdirde, değerlendirme süreci ve çevresel değerlendirme ile proje hazırlığı arasındaki bağlantı tüm ilgili tarafların açık, geniş ve şeffaf katılımıyla çok başarılı şekilde yürütülse bile, karar verme üzerindeki etkiler zayıf olabilmektedir. Bu durumda geleneksel ve ekonomik tercihler ön plana çıkabilmekte ve değerlendirmedeki önerilerin önüne geçebilmektedir. Çevresel değerlendirmeyi başlatma ve kullanma konusundaki siyasi iradenin artırılması için şu araçlar kullanılabilir:

- Politikacıların ve kamuoyunun yeterli bilince sahip olmaları,
- Çevresel konular üzerine eğitim,
- Karar vericilerin üzerinde baskı oluşturmak üzere, karar verme sürecinde şeffaflık.

5. Danışma ve katılım: Projelerin çevresel değerlendirmeleri sürecinde ilgili tarafların geniş katılımı önem arz etmektedir. Halkın çevresel değerlendirme sürecine katılımının sağlanması gerekmektedir. İlgili ve etkilenen grupların, projelerin çevresel değerlendirme sürecindeki adımlardan ve mevcut katılım fırsatlarından haberdar edilmeleri esastır. Çevresel değerlendirme sürecinin sonuçları bu grupların anlayabileceği şekilde kendilerine iletilmelidir.

6. Esneklik: ÇED süreci danışma ve katılımdan sağlanan girdilere uygun şekilde cevap verebilmeli, bu nedenle de ÇED prosedürü esnek olmalıdır.

7. Danışma ve halk katılımından elde edilecek muhtemel sonuçların tahmin edilmesi: Erken bir aşamada ve sıkça ilgili gruplar ve kurumlarla iletişim kurulması, düşüncelerinin alınması ve ÇED sürecinin net bir şekilde açıklanması; beklenmedik sonuçlara cevap verebilmek için danışmanlarla kısa dönemli veya çerçeve sözleşmeler yapılması gerekmektedir.

8. Demokrasi: Daha önceki deneyimler, çevresel değerlendirmenin, bir ülkede projelere ilişkin karar verme sürecindeki demokrasi düzeyini

yükseltebileceğini göstermektedir. Çevresel değerlendirmenin, değişik politika alanları ile devletin değişik düzeyleri ve halk katılımı arasında temin edeceği tutarlılık nihai olarak bu iyileşmeyi sağlayabilir.

Yukarıdaki bilgilere dayalı olarak özetlenecek olursa ÇED süreci, insan refahı için sürdürülen ekonomik faaliyetlerin ekolojik çevre üzerinde yarattığı baskıyı kontrol altında tutabilmek için geliştirilmiş bir anlayıştır. Ancak bu çalışmada ÇED süreci ve buna bağlı olarak geliştirilen uygulamalar, ekolojik çevre odaklı olarak değil, insan odaklı olarak ele alınmıştır. Ticari projelerin ekolojik çevre üzerinde yarattığı baskının, dolaylı olarak da olsa sosyal sonuçlarının olacağı düşünülmüştür.

SED

Sosyal Etki Değerlendirmesi kavramının çerçevesinin çizilip, özel bir anlamda kullanılmaya başlamasını, ÇED örneğinde olduğu gibi, ilk kez Birleşik Devletler'de 1969 yılında yürürlüğe giren NEPA kapsamında ele almak mümkündür. Ancak toplumda meydana gelen değişimlerin saptanması ve öngörülebilmesi gibi daha genel bir kavram olarak ele alınacak olursa, bilinen tarihin en eski dönemlerinden beri siyasal anlayışın bir parçası olduğu ve başlangıcından beri de antropolojinin ilgi alanına girdiği görülmektedir.

Günümüzde ise SED'in amacı, kalkınma projeleri ya da benzeri dışarıdan müdahalelerin meydana getireceği faydayı azamiye çıkarırken, bu gelişmelerin maliyetlerini, özellikle de yerel toplulukların ödemesi gereken maliyetleri asgariye indirmektir. Dış kaynaklı bu maliyetler, karar verici mekanizmalar tarafından genellikle yeterince dikkate alınmamaktadır. Bunun nedeni kısmen, saptanabilir, sayısallaştırılabilir ve ölçülebilir olmamalarındandır. Etkileri önceden belirleyebilmenin yolu, nasıl bir müdahalenin kim tarafından yapılacağı konusunda iyi bir karara

varabilmektir. Böylece faydaların azami düzeye çıkarılması ve zararların en aza indirgenebilmesi için, etki azaltıcı yöntemler uygulanabilir ve yeni bir yaklaşım geliştirilebilir.

Halkın katılımını desteklenmesi ile yerel halk için daha uygun olan seçenekler tercih edilebilir. SED ilk ortaya çıktığında yapılan tanımlamalar, düzenleyici bir kavramsallaştırma olarak ortaya çıkar ve kendine gelişmiş ülke sistemlerinin içinde yer bulur. Örneğin tanımını “İlkeler ve Politikalar İçin Organizasyonlararası Komitenin³” 1994 yılındaki, “Sosyal Etki Değerlendirmesine Dair İlkeler ve Politikalar⁴” anlayışı üzerine inşa eder ve Brudge ve Vanclay’a göre (1995: 32) ifadesini, özellikle de NEPA anlayışında şu biçimde bulur. “SED öncelikle ulusal, eyalet ve yerel düzeydeki var olan çevre politikaları mevzuatı bağlamında, proje ve politika uygulamalarının, geleceğe yönelik olarak, olası sosyal sonuçlarını değerlendirme ve öngörme süreci olarak tanımlanabilir”. Ancak böyle bir tanımlama, özellikle de dünyanın pek çok farklı bölgesinde uygulandığı gibi NEPA anlayışı çerçevesinde oluşturulmuşsa, özü gereği sınırlı kalmaktadır.

Bu anlayış uygulamayı yapan ve uygulamaya maruz kalan olarak birbirinden tamamen farklı ve aynı düzlemi paylaşmayan karşıt tarafların olduğu bir düzenlemeyi öngörür. Değerlendirmenin, sistemin içinden bir şirket, yerel yönetim ya da yerel topluluğun kendisi tarafından yapılmasını reddeder. Gelecekte oluşacak etkilerin değerlendirilmesi, bu anlayışın içinde yer almaz. Ayrıca oluşacak etkilerin yönetimi, izlenmesi ve en aza indirgenmesi, yani SED paydaşlarının, projenin yeniden tasarımı için verebilecekleri katkıyı göz ardı eder. Hatta karar oluşturma sürecinde neyin proje için iyi olacağını dahi gözetmez. Sonuç olarak bu tanım, uygulanan politikaların sosyal etkilerini yalnızca bir faktör olarak dikkate alırken, SED

³ İlkeler ve Politikalar İçin Organizasyonlararası Komite: Interorganizational Committee on Guidelines and Principles

⁴ Sosyal Etki Değerlendirmesine Dair İlkeler ve Politikalar: Guidelines and Principles for Social Impact Assessment

doğrudan projenin sosyal etkilerine odaklanır. Dolayısıyla bu anlayışa göre SED, yalnızca bir projenin olumsuz etkilerini öngörmekle sınırlı bir çabadır. Antropoloji disiplinin uygulayıcılarına göre ise “SED, negatif etkilerin tahmininden öte, kalkınmanın patolojik boyutlarını, kalkınmanın hedeflerini ve kalkınmaya ilişkin süreçlerin tümünü dikkate alan bir kalkınma ve demokratik anlayış felsefesidir.” (Vanclay, 2002: 358)

Vanclay (2002: 358) bu görüşü doğrultusunda şöyle bir tanım önerir:

“SED daha sürdürülebilir ve daha eşitlikçi bir biyofiziksel ve sosyal çevre yaratmak için, planlanan müdahalelerin (politikalar, programlar, planlar, projeler) ve bu müdahalelerden kaynaklanan sosyal değişim süreçlerinin, sosyal çevre üzerindeki öngörülmemiş ya da öngörülmemiş sonuçlarının analizi (tahmin etme, değerlendirme, yansıtma) ve yönetimidir.”

SED’in geleneksel tanımına karşı getirilen en önemli eleştiri, gelişmiş ülke sistematiğine fazlasıyla bağımlı oluşudur. SED’in az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanabilir olması için de pek çok girişim yapılmıştır. Sorun SED’in geleneksel kavramsallaştırmasının, özel olarak düzenlenmiş bir sistematiği var sayması ve buna bağlı olması nedeniyle, kalkınma amaçlarına cevap vermekte yetersiz kalmasıdır.

Sistematiği oturmuş gelişmiş ülkelerde SED, genellikle uygulamaların olumsuz etkilerinin ortadan kaldırılmasında ya da en aza indirgenerek, kalanlar için bir telafi etme mekanizmasının geliştirilmesinde kullanılmaktadır. Hatta mülkiyet haklarının korunması da bu kapsamda ele alınmaktadır.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ise, sistem tersinden çalışmaktadır. Burada amaç herhangi bir uygulamanın olumsuz etkilerini azaltmaktan ziyade, olumlu etkileri artırmak olarak belirlenir. Olumsuz etkilerin azaltılmasına ya da ortadan kaldırılmasına yapılan vurgu çok daha

azdır. Hedef, sosyal fayda ve kalkınma potansiyelini artırırken, kalkınma sürecinin toplumun geneli tarafından kabulünü, eşitlikçi ve sürdürülebilir olmasını sağlamaktır. Bu amaçtan yola çıkarak, SED'in uygulanacağı bölgede yaşayan topluluğun yapısına ait bir şema çıkarılmasını kolaylaştırmak üzere, aşağıdaki şablon kullanılmaktadır (van Willigen 1986: 164-166):

Topluluk Yapısının Şeması:

Birinci bölüm: Yapısal değişkenler

I. İnsan ekolojisi

A. Demografik karakteristikler

1. Popülasyon büyüklüğü
2. Kompozisyon/etnik karışım
3. Gelişme/kentleşme endeksi
4. Popülasyon yoğunluğu
5. Popülasyon hareketliliği

B. Mekânsal yayılım

1. Arazi kullanımı
2. İskân
3. Toprak sahipliği
4. Kırsal-kentsel
5. Ana birim kasaba
6. Komşuluk
7. Taşıma-ulaşım örüntüleri

II. Karakteristik kurumlar

- A. Aile
- B. Eğitim
- C. Din
- D. Politik

1. İlgil odakları
 2. Topluluk servisleri
 3. Yurttaş katılımı
 4. Kamu idaresi
- E. Ekonomik
1. Meslek
 2. Ücret yelpazesi
 3. Gelir düzeyi
- F. Sağlık
- G. Boş zaman, eğlence, dinlence
- III. Sosyal ortaklıklar
- A. Formel birlikler
- B. İnfornel birlikler
1. Güç odakları (grupları)
 2. Etnik gruplar
 3. Sınıflar
- İkinci bölüm: Kültürel Alanlar
- I. Yaşam biçimleri
- A. Geçim kaynakları
- B. İletişim
1. Dil
 2. Anlam ifade eden diğer araçlar
 3. Ulaşım
 4. Yakınlıklar
- C. Din
1. İnançlar
 2. Uygulamalar
 3. Kutsal mekânlar, etkinlikler, objeler
 4. İbadet yerleri

- D. İskân
 - 1. Barınak tipleri
 - 2. Barınakların yerleşimi
 - 3. Akrabalık ağı ve iş ilişkileri
 - E. İnsanların coğrafik dağılımı, işleri, çiftlikler ve topluluğun diğer önemli fiziksel birimleri
 - F. Kurumsal karakteristikler ve ilişkiler
 - G. Sağlık
 - 1. Sağlığın kültür odaklı tanımı
 - 2. Yerel sağlık uygulamaları
 - 3. Yerel sağlık tesisleri
 - 4. Sağaltıcılar
 - H. Eğitim
 - 1. Formel
 - 2. İnfornel
 - İ. Boş zaman, kültür ve dinlence etkinlikleri
 - J. Politika(değişik seviyelerde)
 - 1. Formel
 - 2. İnfornel
- II. Tarihsel özellikler
- A. İnsan yapımı binalar
 - 1. Güncel
 - 2. Arkeolojik
 - B. Fiziksel simgeler
 - 1. Güncel fiziksel yapılar (objeler v.s.)
 - 2. Antik yapılar
- III. Dünya görüşü, inançlar, Gerçeğe dair algılama ve tanımlar

- A. Bilişsel ve dini sistemler
 - B. Değer sistemleri
 - 1. Tarihsel değerler
 - 2. Estetik değerler
 - C. İnanç sistemleri
 - D. Kendi grubunu ve diğerlerini algılama
- IV. Kültürlerarası algılamalar

SED'e ilişkin en önemli konulardan biri de bir uygulayıcının hangi ilkelere bağlı kalması gerektiğidir. Bütün SED uygulayıcıları sürdürülebilirlik ve bilimsel bütünlük konusunda baştan taahhüt altına girmeyi kabul etmiş olsalar da şeffaflık ve hesap verebilirlik, adil davranma ve eşitlik, insan haklarına bağlı kalma etiği gibi ilkeleri de sorumlulukları olarak kabullenmelidirler. Zira geniş anlamıyla SED'in rolü, gelecekteki ters etkileri öngörmeyi ve kimin kaybedip kimin kazanacağına karar vermeyi de içerir. Yerel bireylerin güçlendirilmesi, kadının ve toplumun diğer dezavantajlı bireylerinin statüsünün güçlendirilmesi, kapasite oluşturma yeteneğinin artırılması, her türlü statüsel bağımlılığın ortadan kaldırılması, eşitlik ilkesinin geliştirilmesi, yoksulluğun azaltılması da SED kapsamında ele alınmaktadır.

Vanclay'ın belirttiği gibi (2003: 9), SED'in ana değerleri, IAIA⁵ tarafından altı maddede özetlenmiştir:

1. Temel insan hakları kültürlerden öndedir ve kadın erkek eşitliğini de kapsayacak biçimde herkes tarafından paylaşılır.
2. Herkesin sahip olduğu insan haklarını, adilce uygulayan ve herkese eşit dağıtan bir kanun kuralı ile koruma hakkı mevcuttur.

⁵ IAIA: International Association for Impact Assessment: Uluslararası Etki Değerlendirmesi Birliği

3. İnsanlar kendilerine iyi sağlık koşulları ile kaliteli bir yaşam sunan, insani ve sosyal potansiyellerini geliştirebilecekleri bir çevrede çalışma ve yaşama hakkına sahiptirler
4. Çevrenin sosyal boyutları–özellikle fakat kişiye özel olmadan barış, sosyal ilişkilerin kalitesi, korkudan arınmışlık, mülk edinebilme- insanların sağlığı ve yaşam kaliteleri için önemli faktörlerdir.
5. İnsanlar kendi yaşamlarını etkileyecek müdahalelerin karar alma süreçlerine katılma hakkına sahiptirler.
6. Yerel bilgi ve deneyim değerlidir ve planlanan müdahalelerin uygulanabilirliğini artırmak için kullanılabilir.

Yine Vanclay'ın aktardığı üzere (2003: 9), daha sonra bu altı madde kalkınmanın ana ilkeleri olarak düzenlenmiş ve sekiz maddede toplanmıştır:

1. İnsan haklarına saygı her uygulamanın temelini oluşturmalıdır.
2. Eşitlik ve demokratikleşmenin teşviki kalkınma planlamasının itici gücü ve toplumun en kötü durumdaki bireyleri üzerindeki etkiler de göz önünde tutulması gereken en önemli nokta olmalıdır.
3. Kültürler arası ve kültür içi çeşitliliklerle paydaşların ilgi alanlarını çeşitliliği kabul edilmeli ve değerlendirmeye alınmalıdır.
4. Karar oluşturma süreci adil ve şeffaf olmalı, karar alıcılar aldıkları kararlar için hesap verebilir durumda olmalıdır.
5. Kalkınma projeleri, yerel halk planlanan uygulamalardan bir yarar sağlar ya da olumlu etkilenirse kabul edilebilir.
6. Müdahale planlanırken dikkate alınacak tek görüş, uzmanların fikirleri ve bakış açıları olamaz.

7. Bütün kalkınma girişimlerinin odak noktası, kapasite oluşturma, yetkilendirme, insani ve sosyal potansiyelin gerçekleştirilmesi gibi olumlu sonuçlara yönelik olmalıdır.

8. Çevre terimi sosyal ve insani boyutları içerecek biçimde tanımlanmalı ve bu içerik, sosyal alana yeterli dikkatin verilmesini garanti altına alacak biçimde oluşturulmalıdır.

Kalkınmanın ana ilkelerini oluşturan bu maddeler de SED sürecinin ana ilkeleri başlığı altında yeniden düzenlenmiştir (Vanclay: 2003: 9):

1. Eşitlik düşüncesi, etki değerlendirmesi ve kalkınma planlamasının ana unsuru olmalıdır.
2. Planlanan müdahalelerin sosyal etkilerinin çoğunluğu ön görülebilir.
3. Planlanan müdahaleler yeniden gözden geçirilerek olumsuz sosyal etkileri azaltılabilir ve olumlu etkileri çoğaltılabilir.
4. SED en başından, sonrasındaki denetim süreçlerine kadar, tüm aşamalarını da kapsayacak biçimde, kalkınma sürecinin bütünleşik bir parçası olabilir.
5. SED'in, en iyi kalkınma alternatifi kararının alınması sürecine katkısı sağlanarak, sosyal sürdürülebilir kalkınmaya yönelik bir odaklanma olmalıdır. SED (ve aynı zamanda ÇED) ekonomik fayda ve sosyal maliyet arasında bir arabulucu olarak pek çok katkı yapabilir.
6. Planlanan bütün müdahalelerde ve bunların değerlendirmelerinde, yerel halkın sosyal ve insani sermayesini geliştirecek ve demokratik süreci güçlendirecek yollar geliştirilmelidir.

7. Planlanan bütün müdahalelerde, özellikle de önlenemez etkilerin olduğu durumlarda, etkilenen insanları faydalanıcılar haline dönüştürecek yollar araştırılmalıdır.
8. SED, planlanan her türlü müdahalede, ama özellikle de önlenemez etkilerin ortaya çıkmasının muhtemel olduğu durumlarda, alternatiflere gereken önemi vermelidir.
9. Sosyal ve çevresel etkilere ilişkin etki azaltıcı yöntemlere, yerel halk planlanan müdahaleye tam destek verse ve faydalanıcı konumunda olsa bile, azami dikkat gösterilmelidir.
10. Yerel bilgi, deneyim ve yerel değerlerden alınan katkılar yapılan değerlendirmelerde yer almalıdır.
11. Planlanan müdahalenin değerlendirme ya da uygulama aşamasında, şiddet, baskı, yıldırma, orantısız güç kullanılmamalıdır.
12. Toplumun herhangi bir kesimi için, insan haklarını ihlal eden kalkınma süreçleri kabul edilemez.

Son olarak SED sürecinin nasıl uygulanacağına ilişkin bir model önermek gerekmektedir. SED uygulamalarına ilişkin pek çok farklı model önerilmiş olsa da üzerinde uzlaşma sağlanmış tek bir modelden söz etmek mümkün değildir. Yine de Vanclay'ın modeli (2002: 392) bütün ortak noktaları bünyesinde barındırması açısından iyi bir örnek gibi görünmektedir. Buna göre:

1. Konuyla ilgili ve etkilenen insanları saptar,
2. Paydaşların katılımını düzenler ve kolaylaştırır,
3. Projeye karşı gelişebilecek olası tepkileri yorumlamak ve toplam etkiyi değerlendirmek için, projenin gerçekleşeceği yerdeki tarihsel arka planı belgelendirir ve analiz eder,

4. Yerel kültürel ortamın ayrıntılı bir resmini verir ve yerel halkın değerlerine ilişkin, özellikle de planlanan müdahaleyle nasıl ilişki kuracaklarına dair bir yaklaşım geliştirir,
5. Muhtemel etkilere neden olacak uygulamaları tanımlar ve betimler,
6. Muhtemel etkileri ve toplumun farklı katmalarından etkilere karşı gelecek olan muhtemel tepkileri ön görür,
7. Kalkınma projesinin iptal edilmesi de dâhil olmak üzere, program seçeneklerinin değerlendirilmesine ve seçimine yardım eder,
8. Yer seçimine yardım eder,
9. Etki azaltıcı önlemler tavsiye eder,
10. Zararları telafi etmeye yönelik öneriler getirir.
11. Paydaşlar arasındaki potansiyel çatışmaları betimler ve çözüm yöntemleri önerir,
12. Arta kalan ya da önlenemeyen etkilerle ilgili olarak topluma yönelik baş edebilme stratejileri geliştirir,
13. Yetenek gelişimi ve kapasite oluşturma konusunda topluluğa katkıda bulunur,
14. Bütün taraflar için uygun kurumsal ya da eş güdüm uygulamaları önerir,
15. Yönetim ve izleme planlarının tasarlanması ve uygulanmasına yardım eder,
16. Proje ve etki değerlendirme sürecinin değerlendirme ve denetimi için dayanak oluşturacak verileri toplar.

SED sürecine ilişkin bu bilgilere eklenmesi gereken son husus, Türkiye Cumhuriyeti Kanunlarında SED uygulamalarını düzenleyen herhangi bir

belgenin olmamasıdır. SED uygulamaları oldukça özensiz ve eksik bir biçimde ÇED uygulamalarının bir parçası olarak yürütülmektedir.

Sonuç

Yer altı kaynaklarımızın uluslar arası organizasyonların işletmesine açıldığı, ülkemizin enerji nakil koridoru haline geldiği bir dönemde, bu projelerin icra edildiği bölgelerdeki yerel halk üzerinde oluşan sosyal ve çevresel baskılar önlenmesi/çözülmesi gereken sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda açıklanan çerçeve dâhilinde, çevresel sorunlar ülkemizde çevre mühendislerine hazırlatılan raporla çözümlenme yoluna gidilmiştir. Doğanın korunmasını önceleyen bu yaklaşım, ne yazık ki, insani çerçeveden değerlendirildiğinde yetersiz kalmaktadır. Zira dezavantajlı yerel gruplar açısından korunması gereken, ekosistemin yanı sıra, doğrudan kendi geçim kaynaklarını oluşturan alanlardır.

Ülkemizde SED uygulamaları için yasal düzenleme bulunmadığından, İnsan faktörünün hesaplanarak değerlendirme yapılmasını ön gören bir uygulama da gelişmemiştir.

Kaynakça

- BURDGE, R. J. ve VANCLAY, F. (1995) "Social impact assessment", *Environmental and Social Impact Assessment*, F. Vanclay & D.A. Bronstein (Eds.). Chichester: Wiley, 31–66.
- VANCLAY, F. (2002) "Social Impact Assessment", (*Responding to Global Environmental Change* vol. 4, of *Encyclopedia of Global Environmental Change* series) T. Munn, (Ed.), Chichester: Wiley, 387–93.
- van WİLLİGEN, J. (1986) *Applied Anthropology*, Massachusetts: Bergin & Garvey